

BEOGRAD KAO AUTENTIČNI KULTURNI PREDEO U FOKUSU STRANIH KULTURA

Pregledni naučni rad

*Biljana JOVANOVIĆ ILIĆ
Ministarstvo poljoprivrede i
zaštite životne sredine
Republike Srbije
biljana@mail.ru*

U radu se postupkom interpretativne analize razmatra predstava Beograda kao autentičnog kulturnog predela koja dospeva u inostrane kulture na osnovu prikaza Beograda u delima stranih književnosti. Polazi se od koncepta „kulturnog predela” postuliranog u radovima nemačkih filozofa XIX veka, koji preko anglosaksonske škole kulturne geografije u savremenom dobu dospeva u sfere ekologije, prostornog planiranja, menadžmenta u kulturi. Analizira se slika Beograda koju na osnovu dela strane književnosti dobijaju stranci uz uzimanje u obzir faktora prostora i vremena nastanka dela. Originalan doprinos rada sastoji se u analizi predstave Beograda u dva književna dela, u kojima ranije nije razmatrana na srpskom jeziku. Beograd se posmatra kao jedinstven kulturni predeo i daje se analiza prikaza njegovih prirodnih i antropogenih komponenti u analiziranim delima sa ciljem utvrđivanja opštih mesta u predstavi Beograda koju stranci mogu steći na osnovu datih književnih dela.

Ključne reči: Beograd, percepcija Beograda, strane kulture, kulturni predeo, evropska književnost

POJAM KULTURNOG PREDELA (DER KULTUR-
landschaft) u nauku uvodi nemački autor Karl Ritter (1832), preuzimaju ga njegovi sledbenici Karl Vogel (1851), Džozef Vimer (1882, 1885) i najpoznatiji među njima Fridrih Ratzel (1893) (Potthoff 2013, 49), a na engleskom govornom području se prvi put pojavljuje 1925. godine u interdisciplinarnoj geografskoj studiji „Morfologija predela” (Sauer 1925, 19-53) u obliku *cultural landscape*, odakle ulazi u širu upotrebu u okviru škole kulturne geografije okupljene oko univerziteta Berkli. Predeo sadrži crte prirodne teritorije i forme, nastale u fizičkom predelu usled ljudske delatnosti – kulturni predeo (Sauer 1952), koji američki proučavaoci

definišu kao veštački predeo koji kulturne grupe stvaraju naseljavajući zemlju (Jordan 1994; Rowntree 1986, 440), odnosno opipljivo svedočanstvo date kulture (Getis A., Getis J. 1992, 10, 34), dok predstavnici tradicionalne ruske škole kulturne geografije insistiraju na tome da čovekov uticaj menja predeo, ali da predeo nastavlja da funkcioniše po zakonima prirode (Саушкин 1951, 289), a razloge za čovekovo delovanje na predeo pronalaze u privredi (Забелин, 1977: 290).

Koncept kulturnog predela je po svojoj prirodi transdisciplinaran, potiče iz filozofije, odakle se premešta u sferu kulturne geografije i ekologije da bi u savremenom dobu, nakon ulaska u međunarodne zakonodavne okvire (Council of Europe, (2000); UNECE, (1998); UNESCO, (2005))¹, stvaraju se uslovi za transdisciplinarni pristup ovom pojmu, odnosno za njegov ulazak u discipline poput ekologije i životne sredine (*kulturni predeo u kontekstu održivog razvoja*), prava (*analiza zakonodavnih akata o kulturnom pejzažu i njihove primene*), turizmologije i ekonomije (*kulturni predeo kao turistički resurs i načini njegove komercijalizacije*), komunikologije (*kulturni predeo kao element međunarodne komunikacije*), kulturologije (*interakcija kulturnog predela i umetnosti*), analize diskursa i naratologije (*narativ kulturnog predela*) i drugih disciplina.

Polazeći od pretpostavke da je čovekov odnos prema predelu, kako prirodnom, tako i antropogenom/kulturnom predelu stariji od samog pojma, kao i da se može reflektovati u umetnosti pokušaćemo da istražimo odnos stranaca prema kulturnom predelu srpske prestonice na osnovu analize njegovog opisa u delima evropske književnosti različitih žanrova i vremena nastanka. Beograd shvatamo kao kulturni predeo u najširem mogućem smislu, odnosno kao jedinstvo njegovih prirodno-geografskih odlika, fizičkih odlika, odlika antropogenog porekla (arhitektura, struktura i infrastruktura grada), kulturnih odlika (način života, tradicija, kulturni i verski život) i posmatramo na koji način se data celina predstavlja u književnim delima, smatrajući da slika koju stranci stiču o Beogradu na osnovu njegove predstave u umetnosti ima značajnu ulogu u formiranju stava prema srpskoj prestonici, podstičući recipijenta da potraži dalje informacije o Beogradu ili ga odvrćajući od toga.

Problem analize slike Beograda u književnosti bio je predmet interesovanja brojnih istraživača, što je kao rezultat dalo veći broj naučnih radova na ovu temu koji posmatraju ovaj problem iz različitih perspektiva. Posebnost Beograda u opštoj regionalnoj istoriji zasniva se na stvarnosti u kojoj je bio društveni i institucionalni okvir različitosti. Provincija na obodima dve imperije, osmanske i habzburške, relativno je rano stekla izvesne odlike regionalne kosmopolitske prestonice (Samardžić, 2012, 68).

1 Detaljnije informacije o pravnom i ekološkom aspektu pojma kulturni predeo, o prirodi evropskih zakonodavnih akata, njihovoj implementaciji na našim prostorima, kao i podrobniji opis značenjskog obuhvata samog pojma zainteresovani čitalac može pronaći u Jovanović Ilić 2013.

Podatke o predstavi Beograda u delima i zapisima različitih pisaca nalazimo u monografijama Srbi u očima stranaca I (Kostić 1968) i II (Kostić 1972), koje je pred kraj života priredio prof. dr Lazo M. Kostić na srpskom jeziku u Švajcarskoj. Iako predstavljaju nešto širu sliku i analiziraju Srbe i Srbiju u očima stranaca, osvrćući se na istorijske okolnosti i nudeći specifičan pogled na Srbiju i srpstvo, ove knjige nam daju i dragocene podatke o slici Beograda u delima stranih pisaca. Čak dva poglavlja druge knjige posvećena su slici Srbije u stranim književnostima XIX i XX veka, a konkretno o Beogradu se beleže zapisi prvog azijskog dobitnika Nobelove nagrade za književnost Rabindranata Tagore, koji se o srpskoj prestonici izražava na sledeći način:

„Ja volim srpski narod, ja volim Beograđane, ja volim ovu njegovu omladinu zato što ima spontano osećanje, što ima toplo srce koje ume da se oduševi. Kako je to prijatna stvar biti toliko voljen i poznat u jednom svetu u koji nikad nisi očekivao da ćeš doći! Ja se osećam kao ptica koja ima dva gnezda na dve suprotne obale” (Kostić 1972, 102).

U navedenoj kratkoj belešci Beograd nije prikazan kao realan, fizički predeo, već su naslikane njegova kulturna i duhovna komponenta, predstavljen je kao apstraktan pojam, sedište određene atmosfere, duhovno prostranstvo. Metaforička predstava Beograda data u citiranom zapisu daje kratku, ali emotivnu i toplu, mada prilično apstraktnu sliku grada, koja nesumnjivo izaziva emocije i podstiče radoznalost.

Predstava Beograda u stranoj književnosti bila je tema i naučnog skupa „Beograd u delima evropskih putopisaca” održanog od 22. do 25. marta 2001. godine u organizaciji Balkanološkog instituta SANU. Na konferenciji je prezentovan veći broj radova posvećenih proučavanju Beograda u putopisnim zapisima evropskih putopisaca nastalim pre Prvog svetskog rata, a ukupno 18 radova objavljeno je u tematskom zborniku „Beograd u delima evropskih putopisaca” (Radenković 2003).

Deceniju kasnije na Filozofskom fakultetu u Beogradu je održana konferencija „Stranci u Beogradu XVIII i XIX vek” (15. i 16. oktobar 2012. godine), čiji je tematski fokus bio na boravku stranaca u srpskoj prestonici, ali u okviru koje se govorilo i o predstavi o gradu koju su oni ostavili u odgovarajućim pisanim izvorima.

Zbornik radova sa konferencije „Beograd u delima evropskih putopisaca”, iako usko tematski profilisan, okuplja radove različitog profila u kojima se detaljno analiziraju različiti aspekti Beograda: od prvog pominjanja Beograda u belešci iz 1026. godine, preko putopisnih beležaka u hronikama iz vremena srednjeg veka do putopisa u užem smislu sve do vremena Prvog svetskog rata. U posebnim radovima se daje prikaz Beograda u britanskim/engleskim izvorima, predstava srpske prestonice u nemačkoj literaturi, slici Beograda u okviru Osmanskog carstva, kartografskim zapisima o Beogradu, opisima arhitekture Beograda, pojavljivanju

beogradskih motiva u pojedinačnim nacionalnim književnostima, sećanjima i memoarima konkretnih autora. Prilikom tumačenja slike određenog predela u putopisnim zapisima perioda pre Prvog svetskog rata neophodno je imati na umu sledećih nekoliko momenata:

- žanrovsku specifiku putopisa koja podrazumeva postojanje ličnog doživljavanja grada ili oslanjanje na postojeća iskustva i izvore, odnosno selekciju podataka – putopisac beleži onaj deo svoje percepcije grada za koji smatra da je to neophodno;
- neophodna je kritička percepcija izvora, analiza vremena, mesta, društveno-istorijskih okolnosti njihovog nastanka, jer se jedino u tom ključu u potpunosti mogu razumeti motivi pisca za izbor konkretnih opisanih realija;
- neophodnost detaljnog, podrobnog opisivanja fizičkih realija usled nepostojanja ili nedovoljne rasprostranjenosti audio i video materijala o gradu, kao i značaj ovih opisa u formiranju slike određenog predela u kulturi-recipientu;
- kulturno-istorijske okolnosti u kojima se nalazi opisivani predeo u trenutku kada se o njemu piše i način na koji one uslovljavaju interesovanje putopisca za određenu tematiku i specifičan ugao posmatranja.

Uputno je, prilikom kritičke analize izvornika (putopisnog zapisa), istražiti i podatke o eventualnom naručiocu teksta, čime se mogu razjasniti stavovi pisca/publiciste/hroničara prema opisanom predelu i njegovim stanovnicima.

Primenjujući ove parametre na opise Beograda izložene u pomenutom zborniku možemo izvesti opšte zaključke o tome, kakvu je sliku o srpskoj prestonici mogao steći evropski čitalac na osnovu putopisa.

Budući da se u ranom srednjem veku ne može govoriti o putopisu kao samostalnom žanru, već o putopisnim elementima u hronikama ili zapisima hodočasnika, to utiče na izbor momenata koji se opisuju i percepciju Beograda pre svega kao tvrđave. Međutim, zanimljiv je podatak da se još u dvanaestom veku za Beograd upotrebljava odrednica „civitas”, koja u latinskoj terminologiji podrazumeva grad sa naseljem. S druge strane, postupkom statističke analize utvrđeno je da u putopisnim beleškama u Beogradu datiranim do kraja XVI veka preovladava terminologija vezana za utvrđenja samog grada (bedemi, kule, tvrđave, odbrambene građevine, detaljan opis geografskog položaja i slično), dok se samom naselju u kome su nastanjeni civili posvećuje manje pažnje (Kalić 2003, 12, 16). Ovo se može objasniti specifičnim položajem Beograda između dveju imperija i njegovom značajnom strateškom ulogom, zbog čega i u kasnijim putopisnim zapisima centralno mesto zauzima opis fizičkog predela Beograda, koji kasnije biva dopunjen tumačenjima iz perspektive vojno-strateške analize, odnosno detaljnijim istorijskim podacima hroničarskog tipa. U zapisima memoarskog ili publicističkog tipa

prisutni su i lični momenti, intimno viđenje grada tada se osvetljavaju i određeni aspekti civilnog života grada, koji se daju ili u svrhu ilustracije opisa istorijskih okolnosti ili kao deo lične priče autora putopisnih zapisa. Vreme nastanka dela i kulturno-istorijske okolnosti trenutka opisa grada u direktnoj su vezi sa sadržajem opisa – zapisi nastali u kasnijim vekovima, kao i zapisi nastali u mirnodopskim uslovima imaju izraženiju kulturnu i duhovnu komponentu opisa.

Za razliku od opisa beogradskog predela u stranim književnostima analiziranog perioda, u kojima tekst o Beogradu ima pretežno epizodno mesto, u srpskoj književnosti nešto kasnijeg perioda primećuje se tendencija davanja Beogradu centralnog mesta u romanu, koje izlazi iz okvira klasičnog situiranja radnje u određeni hronotop, već se samim podnaslovima dela nalaze odrednice poput „beogradski roman”, „roman o Beogradu” i slično (Krstić 2012,169).

U želji da damo originalan doprinos sklapanju mozaika slike Beograda u fokusu stranih kultura u ovom radu nudimo opis dvaju tekstova o Beogradu, koji ranije nisu bili analizirani u radovima na srpskom jeziku.

Reč je ospecifičnoj kako po sadržaju, tako i po formi pesmi „The Siege of Belgrade” čije autorstvo² se pripisuje britanskom publicisti i pesniku A.A. Votsu (Alaric Alexander Watts). Reč je o aliteracijskoj pesmi od ukupno 26 stihova, od kojih svaki počinje jednim slovom engleske azbuke i u svakom od stihova sve reči takođe počinju na to slovo. Ipak, reč je o nepotpunoj abecedarnoj formi (preskočeno je slovo J, a poslednji stih se vraća na slovo A, čime se postiže i formalno zatvaranje kružne kompozicije pesme) i grafičkom tipu aliteracije (sve reči u okviru stiha se pišu sa istim početnim slovom, ali prilikom izgovora dolazi do odstupanja, na primer: *AN Austrian army, awfully arrayed*). Pesa je posvećena konkretnoj opsadi Beograda, koja se odigrala u periodu od 15. septembra do 8. oktobra 1789. godine, kada je vojska Habzburgovaca, koju je predvodio feldmaršal Laudon (Ernst Gideon Freiherr von Laudon) opkolila turske snage u beogradskoj tvrđavi da bi posle tronedeljne borbe Beograd pripao njima sve do predaje grada Turcima 1791. godine.

Izbor reči i formiranje slike Beograda u pesmi uslovljeni su formalnim ograničenjima i tematikom, zbog čega je dobijena autentična slika Beograda kao metafizičkog predela sa nejasnim prostorno-vremenskim konturama. Odabirom specifičnih formalnih sredstava u pesmi se pomoću zvučnih efekata dočarava atmosfera bitke (*An Austrian array, awfully arrayed, Boldly by battery, besieged Belgrade*). Posmatran u širem kontekstu kao mesto događaja opisanih dinamičnim smenji-

2 Dostupno je nekoliko verzija pesme sa neznatnim izmenama, u vezi sa čim postaje i pitanje autorstva, jer se u nekolikim verzijama izdatim u XVIII veku navodi anonimni autor, dok je verzija razmatrana u našem radu potpisana imenom A.A. Votsa. Razlike među verzijama ogledaju se u izmeni nekolikih reči, kao i u postojanju ili nepostojanju poslednjeg stiha *Attracting all, arms against acts appeal!* koji se ne navodi u anonimnoj varijanti. U jednoj od verzija pesme umesto ovog stiha postoji regularan stih na slovo J koji predstavlja nabranje imena.

vanjem isprekidanih slika (svaki red predstavlja zasebnu sliku, aspekt događaja), Beograd se ne doživljava kao konkretan fizički i geografski pojam, već kao mesto događaja razmatranog u širem kontekstu, koji se ispoljava u završnici pesme, gde se ističe uloga Suvorova kao zaustavljača turske vojske i gde se pesničko izlaganje završava filozofskim razmatranjem suštine ratovanja: *Why wish we warfare? Wherefore welcome were, Xerxes, Ximenes, Xanthus, Xavier?, Yield, yield, ye youths! ye yeomen, yield your yell! Zeus, Zarpater's, Zoroaster's zeal*, naročito imajući u vidu činjenicu da je tvrđava na kraju ponovo pripala Turcima (pesnikov stav izražen u stihu: *Vanish vain victory! vanish victory vain!*).

Drugo, takođe žanrovski specifično, delo u kome se pominje Beograd je memoarsko-putopisni pazl roman ukrajinskog istočnoevropskog posmoderniste Jurija Andruhoviča zamišljen kao slagalica od 111 delova, od kojih svaki predstavlja jedan grad, posećen od strane pisca. Beleška o Beogradu predstavlja sećanje pisca na njegov boravak u srpskoj prestonici u toku 2002. godine, konkretno na susret sa srpskim studentima. Opis započinje rečima: *Ukoliko na svetu zaista postoje ptičji vrtovi, onda mi se posrećilo da se nekom prilikom nađem u jednom od njih. To se dogodilo u samom centru Beograda, mogu čak da navedem i tačnu adresu*. Odabir irealnog hronotopa ima estetsko-umetničku i praktičnu funkciju – subjektivnim vremenom se prenosi napetost, osećanje neprijatnosti od koga pisac beži izmeštajući radnju sa mesta realnog susreta u izmišljeni vrt sa pticama. Iako je dužina teksta nekoliko stranica, predstava o Beogradu, daje se fagmentirano, uz lirske digresije, preko predstave o jeziku, opisa spoljašnjeg izgleda studentkinja u poređenju sa okruženjem pisca, dok se realna predstava grada, osim navođenja adrese mesta susreta, nigde ne daje eksplicitno. Tumačeno u širem kontekstu cele knjige, odabir ovakvog postupka predstavlja nesvesnu reakciju pisca na nedovoljnu zainteresovanost studenata za njegov rad, pošto se opisi većine drugih gradova zasnivaju na, istina u velikoj meri subjektivnim i isprekidanim digresijama, realnim predstavama gradova i njihovih stanovnika. Svi likovi prisutni u beogradskom tekstu uvode se jednom opisnom rečenicom, bez predstavljanja imenom, uz upotrebu većeg broja pokaznih zamenica, što uz mešanje realnih (susret) i fantastičnih (boravak u ptičjem vrtu) elemenata i čestu upotrebu jezičkih figura i igre predstavlja jasan pokazatelj stava pisca prema Beogradu. U prilog ovoj tezi važno je istaći da je u knjizi prisutan i kratak tekst informativnog karaktera o Novom Sadu, u kome se daje osvrt na tada aktuelne političke okolnosti u Srbiji (bombardovanje), uspostavljaju se istorijska poređenja i paralele i tekstom prevladava prislan, dobronameran ton autora. Ličnosti date u tekstu su praćene imenom, opisom i ličnim stavom, što u beogradskom tekstu nije bio slučaj.

Kao što se iz priložene analize slike Beograda u delima stranih pisaca može zaključiti, predstava o gradu je uslovljena kulturnim, istorijskim i vremenskim odlikama teksta, ali i subjektivnim odnosom samog autora zabeleški. U starijim pu-

topisnim i istorijskim zabeleškama prisutni su opisi fizičkih i geografskih odlika predela grada, a pažnja autora se fokusira na tvrđavi i drugim strateški značajnim lokalitetima, dok opisi civilnog stanovništva i načina života imaju sekundarno mesto. U kasnijim tekstovima, što može biti uslovljeno i kutlurno-istorijskim prilikama, ali i tendenciji žanrovske liberalizacije pisane reči, sve su prisutnije kulturne i duhovne odlike Beograda, što biva krunisano pojavom tekstova o Beogradu fizički potpuno izmeštenih iz sredine koju opisuju. Takva predstava grada ne donosi čitaocu realnu sliku autentičnog kulturnog predela, kakav Beograd nesumnjivo jeste, ali nezavisno od toga utiče na formiranje slike grada, jer sadrži sliku atmosfere, ličnog doživljaja pisca, izraženog u formi afirmativne ili negativne kritike grada. Pretpostavka autora je da će, zbog sve jednostavnijeg načina sticanja slike o fizičkim odlikama nekog grada, u savremenoj literaturi sve prisutnije biti upravo ovakve slike, fragmentirane, delimično ili potpuno izmeštene iz realnog prostora, propuštene kroz prizmu subjektivnog doživljaja autora.

Literatura:

- Getis, A., Getis, J. 1992. *Human Geography. Landscapes of Human Activities*. Saint Louis: William C Brown Pub; 3rd edition
- Jordan, T., Domosh, M., Rowentree, L. 1994. *The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Cultural Geography*. 6th ed., N. Y: HarperCollins
- Jovanović Ilić, B. (ur.). 2013. *Evropska konvencija o predelu Republika Srbija – Pravo i odgovornost*. Beograd: Ministarstvo prirodnih resursa, rudarstva i prostornog planiranja.
- Kalić, J. 2003. Evropski pisci o Beogradu. *Evropski pisci u Beogradu*. Beograd: Balkanološki institut SANU: 9-15.
- Kostić M, L. 1968. *Srbi u očima stranaca. Kolektaneja. I*. Švajcarska
- Kostić M, L. 1972. *Srbi u očima stranaca. Kolektaneja. II*. Švajcarska
- Krstić, T. 2012. „Književnost nad stoletnom mapom Beograda”. *Identitet Beograda. Limes plus 1-2/2012: 169-175*.
- Potthoff, K. 2013. The use of ‘cultural landscape’ in 19th century German geographical literature. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography Vol. 67, Iss. 1: 49-54*
- Radenković, Lj. (ur.) 2003. *Beograd u delima evropskih putopisaca*. Beograd: Balakanološki institut SANU.
- Samardžić, N. 2012. „Identitet Beograda: Globalni grad ili globalno selo”. *Identitet Beograda. Limes plus 1-2/2012: 61-76*.
- Sauer, CO. .192. The morphology of landscape. *University of California Publications in Geography*, 2:19–53.
- Sauer, CO. 1952. *Agricultural Origins and Dispersals*. New York: The American Geographical Society.

Забелин И.М. 1977. *Физическая география в современном естествознании*. Москва: Наука.

Саушкин Ю.Г. 1951. К изучению ландшафтов СССР, изменённых в процессе производства. *Вопросы географии*. № 24.:76–299.

Izvori:

Андрухович, Ю. 2011. *Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики*. К. : Meredian Czernowitz.

Anonymous Author. 1902. „*The Siege of Belgrade*”. *The Era Magazine: An Illustrated Monthly, volume 10, 1902*.

Watts A, A. *The Siege of Belgrade*. Available: <http://theotherpages.org/poems/watts02.html#1>

Summary:

***BELGRADE AS AUTHENTIC CULTURAL LANDSCAPE
IN THE FOCUS OF FOREIGN CULTURES***

This paper, through a procedure of interpretation analysis, takes into consideration the image of Belgrade as an authentic cultural landscape which enters into foreign countries based on presentation of Belgrade in foreign literatures. The starting point is a concept of "cultural landscape" postulated in works of German philosophers of 19th century, which through Anglo-Saxon school of cultural geography in modern times enters the spheres of ecology, physical planning, management in culture. The image of Belgrade is analysed as the one acquired by foreigners based on foreign literatureworks, taking into account factors of space and time when such work was created. The original contribution of the paper is found in the analysis of Belgrade image in two literal works, which had not taken it earlier into consideration in Serbian language. Belgrade is perceived as a unique cultural landscape, providing the analysis of view of its natural and anthropogenic components in analysed works, with the aim to establish general positions in presentation of Belgrade which can be acquired by foreigners based on the subject pieces of literature.

Key words: Belgrade, perception of Belgrade, foreign cultures, cultural landscape, European literature

Rad prijavljen: 29. 5. 2013.

Rad recenziran: 13. 7. 2013.

Rad prihvaćen: 2. 8. 2013.